

Володимир ПОНОМАРЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: vladimirlingua@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4106-5874>

**УКРАЇНСЬКЕ ПАН І ЙОГО СЛОВ'ЯНСЬКІ КОГНАТИ:
ВІДОМЕ ПОХОДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМНА ЕТИМОЛОГІЯ ТА
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ**

У статті висвітлюється проблемне питання, сутність якого полягає в тому, що українське слово *пан*, запозичене в першій половині XIV ст. з польської мови, навіть за умов реконструкції праслов'янської форми, в етимологічному плані залишається не зовсім прозорим. Відома ціла низка етимологічних концепцій, згідно з якими західнослов'янські лексеми такого зразка пов'язують із давньоіндійською основою, порівнюють з грецьким прикметником жіночого роду тощо. Прихильники «східної» концепції посилаються на морфологічне скорочення слівформ і припускають існування неіндоевропейського (аварського) джерела. Згідно з іншою інтерпретацією, йдеться про праслов'янський діалектизм і запозичення іранського походження.

Окреслено сучасні наукові підходи, зокрема близьке до попереднього тлумачення, наведене в академічному «Етимологічному словнику української мови». У працях останніх років дослідники оперують, зокрема, топонімічними фактами й порівнюють українське *пан* зі старочеською слівформою, яка виводиться з аварського та індоіранського джерел. З історії відомі також інші припущення — щодо дакійських або ж монгольських витоків тощо.

Здійснюється спроба показати, що лексеми, засвоєні східнослов'янськими мовами, традиційно поширеними були на українських і білоруських теренах, де вийшли з ужитку так само етимологічно проблемні ідіоми на зразок староукраїнського *господин*, зокрема в алокутивній ролі. Запозичене з польської російське *пань* поширюється лише в XVI ст., що пояснюється географічними та історичними обставинами, сучасне ж російське *пан* має відносно вузьку сферу вживання і є семантично та стилістично неоднозначним.

Перспективне з погляду подальших досліджень українське *пан*, що має своєрідну соціолінгвістичну історію, стало в Україні XXI ст. одним із символів етнокультурного відродження.

Ключові слова: українська мова, пан, слов'янські мови, походження, етимологія, семантика, соціолінгвістичні аспекти.

Цитування: Пономаренко В. Українське пан і його слов'янські когнати: відоме походження, проблемна етимологія та соціолінгвістична еволюція. Мовознавство. 2024. № 2. С. 36–49. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-004>

Citation: Ponomarenko V. (2024). Ukrainiske pan i yoho slov'ianski kohnaty: vidome pokhodzhennia, problemna etymolohiia ta sotsiolinhvistychna evoliutsiia [Ukrainian pan and its Slavic cognates: known origin, problematic etymology, and sociolinguistic evolution]. MovoZnavstvo, (2), 36–49. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-335-2024-2-004>

 Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Особливість лексеми *пан*, яка набула широкого вжитку в сучасній українській мові і проходить нині етап своєрідної соціолінгвістичної реабілітації, полягає в тому, що, з одного боку, її поява в мові XIV ст. (версії щодо ранішої хронологізації не мають фактологічного підтвердження) є очевидним фактом запозичення західнослов'янського походження, але при цьому в етимологічному сенсі вона не є слов'янською і до того ж не може вважатися достатньою мірою прозорою, навіть за умов реконструкції праслов'янської форми.

Традиційно назване слово вважається запозиченим у першій половині XIV ст. з польської мови. Існує також думка (українських істориків) і про чеське джерело запозичення (через юридичні документи). Однак питання про етимологію лексеми і її когнатів досі залишається дискусійним. Найцікавішим моментом у цьому плані є наявність гіпотетичного зв'язку із спільнослов'янським *gospodīnъ* [Трубачев 1959 : 184].

Є підстави говорити про наявність принаймні п'яти різних етимологічних концепцій. Хронологічно найперша, яку свого часу висунув чеський мовознавець-історик О. Гуер і заперечила більшість дослідників, напряму пов'язує західнослов'янські форми (а саме чес., слц. *pán* і пол. *pan*) з д.-інд. **gūrānos* (< *geur-* 'охороняти, стерегти') і *gorā(s)* 'пастух; охоронець', що виступає, як доведено, в основі д.-інд. *gorāyāti* 'охороняти, стерегти', другий (дієслівний) компонент якого, а саме *pāti*, відображений у лит. *viešpatauti* 'панувати, царювати'. Від цієї форми походять лит. *viešpats* 'владика, володар' і 'Господь' (Фасмер I : 446; Fraenkel : 551) і *viešpatni* 'пані', пор. синонімічне прус. *waispatti* (Berneker I : 336). Саме ці балтійські словоформи містять у другій частині основу таких лексем, як лит. *pàts* або латис. *pats* 'чоловік, подружжя', що нерідко наводяться в лексикографічних джерелах у зв'язку з етимологією слов'янських слів на зразок рос. *господин*. У такому разі це слово (його другий компонент) виявляється генетично пов'язаним також і з пол. *pan*. Навіть якщо наведене позначення пастуха в санскриті є поєднанням д.-інд. *gáuh* 'велика рогата худоба' і *pāti* 'охороняти, стерегти' (ЕССЯ 7 : 198–199), це не може служити, на наш погляд, підставою для беззастережного заперечення «індоевропейської» гіпотези, яка ще й досі знаходить підтримку з боку деяких дослідників (див., напр.: SP 8 : 328).

Певною мірою схожим з погляду загальної — індоевропейської — спрямованості є тлумачення, запропоноване співвітчизниками О. Гуера — компаративістами І. Голубом та Ф. Копечним. Його оригінальність полягає передусім у тому, що дослідники, беручи до уваги форму жіночого роду, а саме чес. *pani* 'пані', пов'язували її з грец. *πότνια* 'могутня, величава' й д.-інд. *pātī* 'пані, господиня' (від і.-є. **potnī*) (Holub, Корецький : 575).

Названа грецька лексема є прямим відповідником згадуваної в контексті рос. *господин* форми чоловічого роду *πόσις*, а її субстантивне значення — 'пані, господиня', до того ж ідеться про ту саму вихідну семантичну основу, тобто 'зберігати, берегти'. У плані семантичної кореляції досить показовим видається наведене тими ж авторами порівняння з нім. *hehr* 'величний' і *Herr* 'пан'.

Що ж до морфологічних контраргументів О. М. Трубачова, які пов'язані з незбігом кореневих голосних, то можна вдатися до порівняння з лит. *ponia* 'пані' [Rosinas : 203], хоча це слово також вважається запозиченим з польської мови. Така інтерпретація має право на існування, деякі сумніви

пов'язані лише із «вторинністю» утворених за аналогією форм чоловічого роду. Ця концепція підтримується й деякими сучасними дослідниками (див.: Черных I : 619).

Проблемність і багатоплановість питання підтверджується також іншими фактами. О. М. Трубачов, полемізуючи з (попередньою) етимологічною експлікацією спільнослов'янської основи **rapъji*, посилається передусім на ще одного представника чеської етимологічної школи — В. Махека. Останній свого часу схилився до іншої й так само поширеної серед славистів думки, на підтримку якої використовується як аргумент прасл. діал. **gъrapъ*, що дало, зокрема, чес. *župan* 'Очільник округу' (одиниці адміністративно-територіального поділу — чес. *župa*). Інакше кажучи, під цим розуміють своєрідне стягнення на зразок *žuru rān* → *župan* (Machek : 351; пор. Reizek : 444). Однак такий перехід мав відбутися ще за праслов'янської доби, а це змінює відповідний погляд на припущення. Варто при цьому зауважити, що основою для такого підходу послужила єдина в своєму роді старочеська (з текстів XIII ст.) форма *hrān*, яка виводиться з проміжного реконструкта **šrap*.

Спробуємо відтворити ланцюжок, рухаючись у зворотному напрямку: *rān* ← *hrān* ← **šrap* ← *župan* від прасл. *žura* з коренем **žur-*, його варіантом є **gъr-*, що походить від і.-є. **geur-* (звідки, наприклад, нім. *Gau* 'область, округ'), а індоєвропейська основа є такою і для д.-інд. *gorā(s)* 'пастух', в якому поєднуються семи 'худоба' й 'охороняти'.

У будь-якому з трьох розглянутих випадків виникає питання про причини локального (західнослов'янського) характеру стягненої назви (Długosz-Kurczabowa : 390). До того ж крім застарілого чес. *župan* 'правитель жупи', за відсутності аналога в польській мові, існує сербський історизм *жупан* 'керівник області/округу' (Московлевић : 231). Цим словом називають також перших сербських і боснійських правителів, а одиницею адміністративно-територіального поділу сучасної Хорватії є *županija* 'жупанія' (приклад повернення до історичних традицій). Існують, утім, реальні випадки подібної контракції і в одній лише мові на зразок рос. *сударь* (< *осударь* < *государь* < *господарь*) або *баян* (< *барин* < *боярин*). Щоправда, у випадку з укр. *пан* збереглися лише остання коренева приголосна й суфікс.

Цю концепцію, яку умовно можна назвати «праслов'янською», що її висунув ще М. Фасмер, згадуючи в цьому зв'язку те саме д.-інд. *gorā(s)* (Фасмер III : 195–196), пізніше було підтримано іншими славістами (Шанский, Иванов, Шанская : 324; Holub, Lyer : 355).

Слід визнати, що не всі дослідники розцінюють західнослов'янські назви пана як історично скорочені. Так, наприклад, Г. Шустер-Шевць, згадуючи ті самі прасл. **gъrapъ*, *žura* і *županъ*, ставить під сумнів факт скорочення останньої форми (Schuster-Šewc : 1039–1040), з чого випливає, що вже на праслов'янському етапі **županъ* і **rapъ* могли існувати паралельно. У цьому зв'язку варто згадати оригінальну етимологічну версію італійського славіста Е. Гербецци, який тлумачить рос. *жупан* як італіанізм, припускаючи при цьому польське або українське посередництво (Gherbezca : 173) — про співзвучність італ. *giubbone* ('сільський каптан'. — В. П.) й укр. *жупан*.

Менш популярною виявилася наступна, а саме «тюркська», теорія, яку можна вважати вже дещо застарілою. Вона наближається до попередньої, але радше формально, оскільки її прихильники також твердять про морфологічне або орфографічне скорочення тієї ж словоформи, але при цьому заперечують її не тільки слов'янське, а й узагалі індоєвропейське походження.

Таке твердження вперше запропонував А. Брюкнер ще на початку минулого століття, його підтримав, зокрема, О. Г. Преображенський, який відзначав тюрксько-татарське (аваро-болгарське) походження рос. *пань* (< *жупань*) (Преображенский II : 13), посилаючись при цьому на титули аварського хана (баяна) Омертага. З історії відомо, що згадувані в «Повісті временних літ» авари (обри) у VI–VII ст. воювали зі слов'янами, а згодом разом із ними здійснювали набіги на візантійські, германські та інші території.

Отже, за А. Брюкнером, пол. *pan* — «залишок панування аварів», скорочена форма повного титулу *župan*, значення якого — 'урядник аварського хана, що збирав данину' (Brückner : 393). Ця думка знайшла також підтримку з боку Е. Бернекера, який, однак, згадував у зв'язку з прасл. **gъranъ* д.-інд. *pāti* 'охороняю, стережу (пасу)'; досить цікавим є наведене ним пол. *asan* (у східнослов'янському контексті подається давньоруський приклад зі словом *асан*) як результат скорочення словоформи *waśpan* (тобто *wasz pan* 'ваш пан'), в основі якої — вираз *wasza miłość pan*, букв. 'ваша милість пан' (Berneker I : 368).

Дослідники-лексикографи згадують також інші подібні утворення: *aspan*, *acan*, *tospan*, *toran*. Однак і власне «тюркську» інтерпретацію підтримали деякі славісти, зокрема С. Младенов, а П. Скок запропонував реконструйовану форму тюркського етимона — авар. **kopanos* (Skok I : 594). Ст.-сл. *župan* зустрічається в одному з найдавніших румунських текстів — листі 1521 р. — у заставці, в якій сформульовано, власне, звернення до адресата; при цьому в коментарі до тексту наводиться як еквівалент рум. *jurîn* (у сучасній орфографії *jurân*) — його можна порівняти з рум. *stăpân*, дотичним до історичного контексту болгарської мови. Іншим графічним (морфологічним) варіантом є рум. *șupân(ul)*.

Проте донедавна така версія не була особливо популярною. Складність полягає насамперед у відсутності в давніх слов'янських пам'ятках відповідних словоформ або будь-яких непрямих аргументів на користь «тюркського» варіанта розв'язання проблеми. Не дуже давно вона знову знайшла підтримку в монографії К. М. Тищенка, який оперує, зокрема, топонімічними фактами [Тищенко : 322–323, 336].

Значного поширення набула концепція О. М. Трубачова, який розвинув гіпотезу В. Пізані. Мова йде так само про праслов'янський діалектизм і запозичення (як у попередньому випадку), але вже з індоєвропейського, а саме іранського, джерела, що датується V ст., тобто часом скіфських походів на землі (пізніше саме західних) слов'ян.

Як вихідне висувається д.-перс. **g(a)u-pāna* 'коров'ячий пастух', буквально — 'охоронець худоби' [Трубачев 1967 : 73], тобто абсолютна структурна й семантична паралель стосовно д.-інд. *go-pā(s)*.

Мотивація в цьому випадку пов'язана переважно з морфологічними й частково історичними фактами, а саме набігами скіфів на так звану «область лужицької культури» [Трубачев 2003 : 50]. Щоправда, заперечуючи розглянуті вище етимології й, зокрема, наявність смислового зв'язку між прасл. **župan* і пол. *pan*, автор зазначав свого часу, що останнє слово ніколи не вживалося як позначення посадової особи [Трубачев 1967 : 72]. Однак ще А. Брюкнер писав про перехід значення пол. *župan* до номінації міського урядника або каштеляна, а також посланця; так, наприклад, краківського каштеляна за часів Речі Посполитої називали *pan krakowski* (Brückner : 393), тобто, власне, 'краківським паном'.

У пізнішому лексикографічному виданні за редакцією того ж О. М. Трубачова йдеться вже про давньоіранську назву, яка, очевидно, слугувала джерелом запозичення, водночас рішуче заперечується етимологічний зв'язок між «соціальним» іранізмом **gъrātъ* і прасл. **gospodъ* (ЕССЯ 7: 62).

Така позиція загалом підтримується в академічному «Етимологічному словнику української мови» (див. також: Огієнко IV : 15), у той час як в інших працях можна знайти лише «нейтральну» згадку про неї серед різних етимологічних тлумачень (див., напр.: ЕСБМ 8 : 146–147).

Перелік розглянутих інтерпретацій не є вичерпним, були й існують інші припущення — щодо дакійського (О. І. Соболевський) або навіть монгольського (від слова «завойовник») (К. М. Тищенко) походження тощо. У сучасному фразеологічному словнику російської мови, в якому вираз *Либо пан, либо пропал* пояснюється як переосмислення лат. *Aut Caesar, aut nihil* (букв. «Або Цезар, або нічого»), а пол. *pan*, запозичене російською мовою, тлумачиться як слово грецького походження (Биріх, Мокиєнко, Степанова : 431), подається посилання на науково-популярну книжку іншого автора, видану в Барнаулі 1956 р. Йдеться, однак, про грец. *πάν-* 'все-' (також нез'ясованого походження) як першу частину складних слів на зразок укр. *пантеон* або *панславізм*. Думки про запозичення, але з невідомої мови, дотримувався А. Меє.

Підсумовуючи зазначене вище, слід констатувати передусім складність і неординарність досліджуваного питання.

Так, наприклад, говорячи про «іранську» концепцію, необхідно зауважити, що йдеться про часи історично більш ніж віддалені, а висновків доходять переважно на основі аналізу даних або фактів неслов'янських мов.

До того ж залишається фактично не вирішеним питання про специфічну географію назви, що стосується так само відповідних дериватів, — можна порівняти, наприклад, рос. *государство* (від *государь*) і пол. *państwo* (від *pan*) 'т. с.', водночас укр. *держава*, чес. *stat*, слц. *štát* мають інше походження.

Йдеться про один з тих справді проблемних випадків, у яких видається однаково складним як беззаперечно стверджувати, так і настільки ж безпечно що-небудь відкидати. Як впливає із загального зіставного аналізу, слід говорити насамперед про індоєвропейське походження розглянутих назв — семантичних паралелей спільнослов'янського *gospodinъ*, до того ж пов'язаних з ним етимологічно.

Отже, ст.-укр. *панъ* зафіксовано в пам'ятках середини XIV ст., перша з яких датується 1349 р. (ЕСУМ 4 : 272). У ній воно виступає в шанобливому називанні: «<...>и на то свѣдци *панъ дмтръ пан петръ панъ судивои*» (ССМ 2 : 125). Старобілоруське *панъ* запозичено на початку XV ст. з польської мови (ЕСБМ 8: 146). Так само запозичені з польської рос. *панъ* і *пани* як форми спілкування поширюються лише в XVI ст. (Срезневский 2 : 874–875), тобто пізніше, ніж ст.-укр. *панъ*, що пояснюється географічними та історичними обставинами. Із Заходу та Півдня їх було, як прийнято вважати, занесено старовірами далеко на Північ Росії (Фасмер III : 195). Про подальше їх поширення в мові може свідчити наявність цілої низки найрізноманітніших діалектних значень (СРНГ 25 : 192).

У пам'ятках XV ст. є виразні приклади вживання чес. *pán* 'пан' у значенні 'Господь'. Оскільки звертання у 3-й особі не було надто характерним для чеської мови, чес. *pán*, на відміну від пол. *pan* (що вважається запозиченим

з чеської), не піддавалося прономіналізації, а в алокутивних фразах уживалося так само в кличній формі (*pane* 'пане', *pani* 'пані', *panie* 'панове' і т. д.).

Що ж до пол. *pan*, відомого з XIII ст., до того ж у новітньому етимологічному словнику прокоментованого як «непевне» (Bogus : 410), то як титульна назва та апелятив це слово в XV ст. остаточно витіснило давніше *gospodzin* (пор. д.-рус. *господинъ*), яке вживалося в XIII–XV ст. (Brückner : 152, 393; Sławski : 325). Щоправда, основним значенням останнього було 'Господь', рідше це слово вживалося в значенні 'господар, пан'. Прийнято вважати, що воно так само має чеське походження (відомим є факт впливу чеської мови на польську аж до XVI ст.). У «Старопольському словнику» 1914 р. як основна форма чоловічого роду виступає *gospodyn* (SS I: 86), що видається транскрипцією рос. *господин* (видання перевірялося російською військовою цензурою); додаймо також етимологічно споріднені *gospoda* і *gospodza*, що вживаються переважно у значенні 'Матір Божа' у текстах XV–XVI ст. Відповідно пол. *gospodyn* стає однією з форм увічливості й набуває алокутивної функції.

Староукраїнські тексти XV–XVI ст. свідчать, зокрема, про значне поширення *pluralis majestatis* у першій особі, тобто «величального» *мы*. Саме ця обставина відіграла істотну роль в утворенні якісно нових форм шанобливого звертання. Тому набувають значного поширення важливі у плані проблем сучасного розвитку мови шанобливі *пан(ь)* і *пані*.

Спочатку вони були формами офіційного називання і звертання до представників привілейованих верств населення, а також до торгових людей, урядників та інших представників властей. Це підтверджує матеріал документів названого періоду: «наііаснѣишему княжати *пану Владиславовы*, полскому крѣловы, литовскому князу наивышему, рускому дидично и иныхъ многихъ земли господарю, *пану нашему м[и]л[о]стивому*» (Львівська присяга 1436 р.). Цей приклад цікавий, зокрема, тим, що тут поряд виступають звертання *господарь* і *пан*, характерні для фольклорних творів [див.: Потєбня : 5].

Слід зазначити, що синонімічне ст.-укр. *господинъ* відоме з 1322 р. (ССМ 1 : 255). Зауважимо, однак, що воно, якщо не враховувати застарілої діалектної форми *господин*, не має повного морфосемантичного еквівалента в сучасній українській мові, виняток становить поширена форма жіночого роду *господиня*, з дещо відмінним семантичним наповненням; те саме можна сказати про континуанти загальнослов'янської назви *господинъ* у слов'янських мовах західного ареалу. Наприклад, ст.-пол. *gospodzin* у XIV–XV ст. вживалося тільки щодо Бога, а як синонім слова *pan* «спорадично» виступало *hospodyn*, що тлумачиться як українське або чеське, водночас *gospodza* (форма жіночого роду) у пам'ятках XVI–XVIII ст. відповідає за змістом *pani* (див.: Wańkowski 1 : 461).

Така своєрідна ситуація (з огляду на те, що лексична ізоглоса в цьому разі є загалом специфічною, а саме південнослов'янсько-російською) пояснюється тим, що семантичним відповідником давньоруського слова стало ст.-укр. *пань*, запозичене, однак, з польської мови. Показові приклади знаходимо в драматичних творах, що відбивають особливості усного мовлення. У «Комічному дійстві на Різдво Христове» М. Довгалевського (1736 р.) зустрічаємо полонізми на зразок композита *моспан* і приклади стилістичного використання різних звертань в одному контексті. Наприклад, персонаж, який називається Москалем, питає в козака: «Што они тебя *гаспадин пан казак* не ругают ли?»

До 1917 р. в офіційному і неофіційному контекстах укр. *пан* і *пані* були широковживаними. Щоправда, офіційний аспект у цьому разі є досить від-

носним, — слід зважати на статус, що його мала українська мова в ті часи. Первісне значення слова *пан* зберігається у випадках на зразок «Ти мій володар, мій пан, моє життя і моя смерть <...>» (М. Коцюбинський).

Значно рідше вживалося слово *панна*, що мало загалом вузьке значення — ‘дочка пана’. У вірші М. Вороного паж звертається так до королівни: «Люба *панно*, дайте руку <...>».

Слід звернути увагу на важливу історичну обставину. У будь-якому разі не можна говорити про абсолютну семантичну й стилістичну однозначність укр. *пан/пані*. Це означає, зокрема, що нерідко констатується очевидно негативна конотація, спричинена сприйняттям певних соціальних реалій.

Автор політологічного дослідження з виразною назвою «Чому Україна не Росія», коментуючи певні аспекти українського фольклору, зазначає, зокрема, що «українці, нагадаємо, завжди з підозрою ставилися (і досі ставляться) до будь-якого представника влади: “Дивіться, батьку, чорт до хати лізе! — Та хай йому чорт, аби не *пан!*”» [Кокотюха : 20].

Причини слід шукати в багаторічній історії соціального гноблення широких народних верств, майновій та правовій нерівності. Тому для значної кількості носіїв української мови ці слова (на відміну від рос. *господин/госпожа*) нерідко асоціювалися й подекуди досі асоціюються з соціальним розшаруванням і, як наслідок, нерівністю. Підтвердження цієї думки можна знайти у сучасних дослідників [див., напр.: Богдан : 154]. Згадаймо викривальні рядки Кобзаря: «Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші *пани*, / Ясновельможнії гетьмани». Іншим поширеним контекстом був іронічний: « — Чого ви так почервоніли, *пане?* — нараз збудив мене несмішливий голос» (Г. Хоткевич, «Дияволиця»).

Роблячи невеликий відступ, порівняймо, наприклад, українське прислів'я *Від панів дари — надійся кари* з його польським еквівалентом *Dar wrogów — nie dar, szczęścia nie przynosi* («Дар ворогів — не дар, щастя не приносить»); пор. рос. *Недруг дарит — зло мыслит*. Не менш виразним видається інше порівняння — укр. *Що можна пану, того не можна Івану* з пол. *Co wolno księżęciu, tego nie wolno bydlęciu* («Що можна князькові, того не можна худобині»). Додаймо також неоднозначне за сутністю укр. *Не дай, Боже, з Івана пана* (Знайшов... : 97).

Можна помітити, зокрема, що в польських пареміях не використовується слово *pan* ‘пан’, фактично позбавлене негативних конотацій. Розмірковуючи над семантичними й стилістичними особливостями відповідного українського слова і його дериватів, варто зважити на те, що далеко не останню роль відіграли тут непрості історичні стосунки українців з Польщею і поляками, — про це докладно писав, зокрема, М. О. Максимович у відомому листі «Про причини взаємного озлоблення поляків і малоросіян, що було у XVII ст.» [Максимович : 166–189].

Отже, запозичені польські назви за певних контекстуальних умов нерідко були уособленням чогось чужого й навіть одіозного. Це також певною мірою зумовило той факт, що за радянської доби основне значення таких слів стало переважно пейоративним (згадаймо хрестоматійне «всіх *панів* до 'дної ями <...>» П. Тичини). Можна по-різному ставитися до думки сучасного письменника Р. Коваля, якому належать слова «Ненависть до *Пана* — ознака плебей», але такі сентенції спираються на певні історичні реалії.

У будь-якому разі сфера реалізації слів на зразок укр. *пан* тривалий час була обмеженою. У сучасному збірнику документів і матеріалів під промо-

вистою назвою «Українська мова у ХХ сторіччі. Історія лінгвоциду» слово *пан* потрапило навіть до переліку «репресованих» [Українська мова у ХХ сторіччі : 380], до того ж, на відміну від більшості інших слів такого роду, воно подається без «замінника».

Проте поволі повертаються в комунікативну сферу донедавна «чужі» слова, у тому числі *пан* і *пані*. Традиційно вони були і залишаються більш характерними для мовлення західних областей України (приклад з народної казки «Хлоп і цісар», зразка галицького діалекту ХІХ ст.: «Декую, *пани*, най Бог вам допомагає». Такі слова селянин промовляє до цісарського сина, який, однак, звертається до «хлопа» дещо інакше: «Орес собі, *чоловічи?* <...> Шчо ти биреш?»).

У західному ареалі зустрічається так само звертання у 3-й особі на основі цих слів вочевидь як наслідок польського мовного впливу [див.: Миронюк : 110]. Типовий приклад з «Батьківщини» І. Франка: «— Ну, Михайле? <...> / — Та нічого, прошу *пана*. / — Підемо ночувати до коршми? / — Як *пан* знають. Я не підую».

У центральному або східному регіоні фрази такого зразка дотепер можуть сприйматися як такі, що мають іронічний або ж відверто негативний підтекст.

З історії відомо, що період існування УНР позначений, зокрема, уживанням саме таких звертань, як *пане*, *пані*, *панове*, які традиційно могли сполучатися з іншими алокутивами. Як приклад можна навести уривок з колядки, згадуваної О. О. Потєбнею: «Ци спиш, ци чуеш, *пан господарю?*... / Твое подвір'я орда забрала <...>».

У наші дні певний «спротив» щодо їх уживання в мові, яким переймаються фахівці з питань мовного етикету [див.: Радевич-Винницький : 80], можна пояснити не тільки мовним «дискомфортом» сучасних українців, а й дією новітніх глобалізаційних тенденцій, які охоплюють багато європейських та інших мов.

З історії відомі також оригінальні алокутивні комбінації на зразок *пане-брате* або *пани-брати*. Такі вирази були лише менш офіційними й певною мірою — за певних контекстуальних умов — іронічними або ж просто дружніми, тому їх можна розглядати як засіб інтимізації мовлення. Згадаймо, наприклад, класичні рядки з гоголівського «Тараса Бульби» (слова курінного отамана Балабана): «Сдається мне, *паны-браты*, умираю хорошою смертю <...>». Відомо також, що серед запорожців були поширені звертання родинного зразка: *батьку*, *діти мої*, *браття* і т. ін. Це пояснюється передусім загалом демократичними засадами суспільних відносин, які були властиві козацькій спільноті. Історики, зокрема В. Г. Костомаров, зазначають, що, наприклад, у піснях українські козаки звертаються до своїх із словами *брати й товариші* [див.: Кокотюха : 23].

Згодом такі звороти застаріли й поступово вийшли з ужитку (як і значною мірою звертання *пане* — за радянських часів), а прислівник *запанібрата* набув виразно негативного значення.

Слід згадати так само запозичене російською мовою *пан*, семантика якого лише частково збігається із значеннями рос. *господин*, що відповідним чином позначається й на його реалізації у звертанні. Російське *пан* має відносно вузьку сферу вжитку, це свого роду екзотизм або стилістичний засіб, оскільки його значення — 'поміщик <...> у старій Польщі, Литві' або ж 'звертання до дорослого чоловіка у Чехії, Словаччині й Польщі' (Ожегов

2003 : 480). Як бачимо, навіть у новому й виправленому виданні тлумачення може бути дещо застарілим (хоча б з урахуванням фактів української мови).

Водночас ідеться про назву, відповідні орфографічні варіанти якої активно вживаються в більшості сучасних слов'янських мов (виняток становлять загалом лише південнослов'янські). Застарілими є лише множинні форми з кореневим наголосом, тобто *pány* у називному відмінку (згадаймо популярну колись пісню на слова О. Суркова, написані 1935 р.: «Помнят псы-атаманы, помнят польские паны конармейские наши клинки») і *pánov* у родовому, — відбувся перехід до форм, ближчих до українських, ніж до польських.

Поширене свого часу білорус. *пан* ще за дожовтневої доби нерідко набувало, як і відповідне українське слово, майже або зовсім зневажливого змісту: «Асцярожна, ясны пане / з грозьбами сваімі!» (Янка Купала, з поеми 1913 р.).

Історичною особливістю східнослов'янського звертання можна вважати те, що слова на зразок укр. або білорус. *пан*, як і рос. *господин*, за певних контекстуальних умов нерідко сполучалися з дієсловами 2-ї особи однини (що не можна назвати характерним для інших мов): «Дзякуй, пане, бо пазнаў ад вас і я, —/ Не на трох кітах трымаецца зямля» (М. Богданович, «Пан і мужик», 1912 р.).

Трапляються випадки алокутивного вживання цих слів у 3-й особі на зразок польського, що видається зрозумілим, — досить зважити на особливий характер польсько-білоруських мовних зв'язків в історичному плані: «— Пану чэсьць! — казырнуў паліцэйскі ў дзвяках <...>» (А. Кулешов). Наочний приклад з поеми Я. Коласа «Нова земля» (розділ «На панській службі»): «Чаго, пан, гэтак раскрычаўся? / Завошта, пан, мяне так лае?». Тут привертає увагу те, що звертання належить до мішаного типу, — з одного боку, цей випадок є подібним до попереднього, оскільки йдеться про звертання у 3-й особі (про це свідчить хоча б відсутність кличних форм), проте, з другого боку, алокутив *пан* в обох реченнях виділено комами, як у «стандартних» випадках.

Суто номінальними, на відміну від польських відповідників, є чеські форми *pán* (*pane*) 'пан(е)' і *paní* 'пані': *Chťel bych mluvit z panem ...* («Я хотів би поговорити з паном...»). Показовим прикладом може бути уривок з чеського перекладу твору Е. А. По, пор.: «“Sir”, said I, “or Madam, truly your forgiveness I implore”» — «“Pane”, řekl jsem, “nebo paní, opravdově o vaše prominouti prosím”» («Пане, — сказав я, — або пані, я справді прошу у вас пробачення»). Цілком можливо, що під впливом нім. *Herr Ober!* сформувалися загальноприйняті форми звертання до офіціантів у Чехії — *Pane/Paní vrchní!* (букв. «Пане/пані зверхнику!»).

Реліктове за характером явище звертання у 3-й особі множини поширене в деяких частинах словацького мовного ареалу. При цьому сам займенник може замінюватися іменними назвами: *Paní učitel'ka povedali...* («Пані вчителька сказали...»). Звісно, такі звороти властиві «провінційному» мовленню. Основними ж лексичними засобами звертання є *pán* і *paní*.

Як і в інших західнослов'янських мовах, до номінального й апеллятивного розрядів належать в.-луж. і н.-луж. *pan* 'пан'. При цьому лінгвісти припускають, що їх так само було запозичено з чеської мови [Трубачев 1967 : 71]. Мабуть, саме з цієї причини, на відміну від того, що сталося в польській, українській і білоруській мовах, у лужицьких мовах запозичені назви не стали загальноновживаними. Верхньолужицькі *pan* і *paní* вважаються поетизма-

ми, характерними для народних пісень (Zeman : 285), а н.-луж. *rap* пояснюється як застаріле; основними ж відповідниками пол. *pan* і *pani* або укр. *пан* і *пані* є в.-луж. *knjez* і *knjeni* (там само : 160), н.-луж. *kněz* і *kněni* (Šwjela : 113), об'єднані спільним походженням з укр. або рос. *князь* і *княгиня*.

Примітною є та обставина, що укр. і рос. *пан*, як і чес. або слц. *ráp*, є іменними засобами шанобливого звертання і поєднуються зазвичай із займенниками та дієслівними формами 2-ї особи множини, у той час як пол. *rap* або *państwo*, що сполучаються з дієсловами 3-ї особи однини або множини, не співвідносяться семантично з нейтральним *уу* 2-ї особи множини.

Отже, лексеми, запозичені східнослов'янськими мовами, особливого поширення набули на українських і білоруських теренах, де вийшли з ужитку слов'янські назви на зразок ст.-укр. *господин*, тоді як рос. *пан* традиційно має відносно вузьку сферу реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

- Богдан С. К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.
- Кокотюха А. А. Почему Украина не Россия. Харьков : Фолио, 2004. 397 с.
- Максимович В. О. Вибрані твори. Київ : Либідь, 2004. 360 с.
- Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ : Логос, 2006. 167 с.
- Потебня А. А. Значение множественного числа в русском языке. *Филол. зап.* Воронеж : Тип. Б. И. Исаева, 1888. Вып. 2. С. 1–76.
- Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування. Київ : Знання, 2006. 291 с.
- Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців. Київ : Аквілон-Плюс, 2006. 416 с.
- Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва. : Изд-во АН СССР, 1959. 212 с.
- Трубачев О. Н. Из славяно-германских лексических соотношений. *Этимология 1965*. Москва : Наука, 1967. С. 3–81.
- Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исследования. 2-е изд. Москва : Наука, 2003. 489 с.
- Українська мова у ХХ сторіччі. Історія лінгвоциду / ред. Л. Т. Масенко. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
- Rosinas A. Baltų kalbų įvardžiai. Vilnius : Mokslas, 1988. 255 p.

ДЖЕРЕЛА

Бирих, Мокиенко, Степанова	Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии : историко-этимологический справочник. Санкт-Петербург : ФОЛИО-ПРЕСС, 1998. 700 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / ред. В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4. 656 с.
Знайшов...	Знайшов — не скач, згубив — не плач. Українські прислів'я, приказки, усталені вирази та порівняння, загадки, скоромовки, колядки, щедрівки / упоряд. К. Л. Яніцька. Київ : Довіра, 2011. 318 с.
Московлевић	Московлевић М. Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником. Београд : Арлоп, 1990. 1023 с.
Огієнко	Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Етимологічно-семантичний словник української мови : в 4 т. / за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег : Волинь, 1979–1994.

- Ожегов Ожегов С. И. Словарь русского языка. 24-е изд. Москва : ОНИКС 21 век. Мир и образование, 2003. 895 с.
- Преображенский Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. Т. 1–3.
- СРНГ Словарь русских народных говоров. Москва ; Ленинград : Наука, 1990. Вып. 25. 352 с.
- ССМ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Київ : Наук. думка, 1977–1978. Т. 1–2.
- Срезневский Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка [репр. изд.]. Москва : Книга, 1989. Т. 1–3.
- Фасмер Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Москва : Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.
- Черных Черных П. Я. Историко-этимологический словарь русского языка. Москва : Рус. яз., 1993. Т. 1–2.
- Шанский, Иванов, Шанская Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. Москва : Просвещение, 1975. 542 с.
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Москва : Наука, 1980. Вып. 7. 224 с.
- ЭСБМ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / ред. В. У. Мартынаў. Мінск : Навука і тэхніка, 1993. Т. 8. 271 с.
- Bańkowski Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN, 2000. Т. 1. 873 s.
- Berneker Berneker E. K. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. 2 Aufl. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1924. Bd 1. 760 S.
- Boryś Boryś W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków : Wyd-wo literackie, 2005. 861 s.
- Brückner Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa : Wiedza powszechna, 1957. 806 s.
- Długosz-Kurczabowa Długosz-Kurczabowa K. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN SA, 2006. 658 s.
- Fraenkel Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg : Universitätsverlag, 1962. Bd 1–2. 1560 S.
- Gherbezza Gherbezza E. *Dizionario di italianismi in russo*. Milano : Biblioteca Ambrosiana, 2019. 377 p.
- Holub, Kopečný Holub J., Kopečný F. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Státní nakladatelství učebnic, 1952. 575 s.
- Holub, Lyer Holub J., Lyer S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 527 s.
- Machek Machek V. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha : Nakladatelství Českosl. Akad. Věd, 1957. 627 s.
- Reizek Reizek J. *Český etymologický slovník*. Praha : Leda, 2004. 752 s.
- Schuster-Šewc Schuster-Šewc H. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bautzen : Domowina, 1978–1989. Bd 1–24.
- Skok Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb : Jugosl. akad. znanosti i umjetnosti, 1971–1973. Knj. 1–3.
- Sławski Sławski F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków : Tow-wo miłośników języka polskiego, 1952–1972. Т. 1–5.

SP	Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc. : PAN, 1974–2001. N 1–8.
SS	Słownik staropolski / opr. A. Krasnowski. T. I. Warszawa : Wyd-wo M. Arcta, 1914. 999 s.
Šwjela	Šwjela B. Dolnoserbско-němski slovník. Budyšin : Domowina, 1961. 628 s.
Zeman	Zeman H. Słownik górnołużycko-polski. Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1967. 677 s.

Дата надходження до редакції: 16.05.2021

Дата надходження після доопрацювання: 09.09.2022

Дата затвердження редакцією: 05.12.2023

REFERENCES

- Bohdan S. K. (1998). Movnyi etyket ukrayintsiv: tradytsiyi i suchasnist. Kyiv: Ridna mova. [In Ukrainian].
- Kokotyuha A. A. (2004). Pochemu Ukraina ne Rossiya. Kharkiv: Folio. [In Russian].
- Maksymovych V. O. (2004). Vybrani tvory. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- Myroniuk O. M. (2006). Istoriya ukrainskoho movnoho etyketu. Zvertannia. Kyiv: Lohos. [In Ukrainian].
- Potebnia A. A. (1888). Znachenie mnozhestvennogo chisla v russkom yazyke. *Filologicheskie zapiski*. Voronezh: Tipografya B. I. Isaeva, (2), 1–76. [In Russian].
- Radevych-Vynnytskyj Ya. K. (2006). Etyket i kultura spilkuvannia. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
- Rosinas A. (1988). Baltų kalbų įvardžiai. Vilnius: Mokslas.
- Trubachev O. N. (2003). Etnogenez i kul'tura drevneyshih slavyan: Lingvisticheskiye issledovaniya. 2nd ed. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Trubachev O. N. (1959). Istoriya slavyanskih terminov rodstva i nekotoryh drevneyshyh terminov obshchestvennogo stroya. Moscow: Izdatel'stvo AN SSSR. [In Russian].
- Trubachev O. N. (1967). Iz slavyano-germanskih leksicheskikh sootnoshenij. *Etimologiya 1965*. Moscow: Nauka, 3–81. [In Russian].
- Tyshchenko K. M. (2006). Movni kontakty: svidky formuvannia ukrainsiv. Kyiv: Akvilon-Plus. [In Ukrainian].
- Ukrainska mova u XX-mu storichchi. Istoriya linhvotsydu (2005). L. T. Masenko (Ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [In Ukrainian].

SOURCES

- Bańkowski Bańkowski A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Berneker Berneker E. K. (1924). *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. 2 Aufl. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. Bd I. Biriň, Mokiýenko
- Stepanova Biriň A. K., Mokiýenko V. M., Stepanova L. I. (1998). *Slovar' russkoj frazeologii. Istoriko-etimologicheskij spravochnik*. Saint Petersburg: FOLIO-PRESS. [In Russian].
- Boryś Boryś W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie.
- Brückner Brückner A. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza powszechna.
- Chernyh Chernyh P. Ya. (1993). *Istoriko-etimologicheskij slovar' russkogo yazyka*. Vol. 1–2. Moscow: Russkij yazyk. [In Russian].
- Długosz-Kurczabowa Długosz-Kurczabowa K. (2006). *Słownik etymologiczny języka*

- ESBM polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
Etymalahichny sloŭnik belaruskaj movy. (1993). V. U. Martynaŭ (Ed.). Vol. 8. Minsk: Navuka i tekhnika. [In Belarussian].
- ESSYa Etimologicheskij slovar' slavianskih yazykov. (1980). Praslavyanskij leksicheskij fond. O. N. Trubachev (Ed.). Iss. 7. Moscow: Nauka. [In Russian].
- ESUM Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoyi movy. (2003). V. T. Kolomyets, V. H. Skliarenko (Eds.). Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Fraenkel Fraenkel E. (1962). Litauisches etymologisches Wörterbuch. Bd 1–2. Heidelberg: Universitätsverlag.
- Gherbezza Gherbezza E. (2019). Dizionario di italianismi in russo. Milano: Biblioteca Ambrosiana.
- Holub, Kopečný Holub J., Kopečný F. (1952). Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Holub, Lyer Holub J., Lyer S. (1978). Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Machek Machek V. (1957). Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd.
- Moskovlević Moskovlević M. (1990). Rečnik savremenog srpskohorvatskog književnog jezika s jezičkim savetnikom. Beograd: Apolon. [In Serbian].
- Ohiyenko Ohiyenko I. (Mytropolyt Ilarion). (1970–1994). Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy: in 4 vols. Yu. Mulyk-Lutsyk (Ed). Winnipeg: Volyn. [In Ukrainian].
- Ozhegov Ozhegov S. I. (2003). Slovar' russkogo yazyka. 24-th ed. Moscow: ONIKS 21 vek. Mir i obrazovanie. [In Russian].
- Preobrazhenskij Preobrazhenskij A. G. (1959). Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka. Vol. 1–3. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'vo inostrannyh i nacional'nyh slovarej. [In Russian].
- Reizek Reizek J. (2004). Český etymologický slovník. Praha: Leda.
- Schuster-Šewc Schuster-Šewc H. (1978–1989). Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bd 1–24. Bautzen: Domowina.
- Shanskij, Ivanov, Shanskaya Shanskij N. M., Ivanov V. V., Shanskaya (1975). Kratkij Shanskaya etimologicheskij slovar' russkogo yazyka. Vol. 5. Moscow: Prosveshcheniye. [In Russian].
- Skok Skok P. (1971–1973). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Book 1–3.
- SRNG Slovar' russkih narodnyh govorov. (1990). Iss. 25. Moscow; Leningrad: Nauka. [In Russian].
- SSM Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. (1977–1978). Vol. 1–2. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Sławski Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. (1952–1972). Kraków: Towarzystwo miłośników języka polskiego. T. 1–5.
- SP Słownik prasłowiański (1974–2001). F. Sławski (Ed.). N 1–8. Wrocław etc.: PAN.
- SS Słownik staropolski (1914). A. Krasnowski (Ed.). T. I. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Sreznevskij Sreznevskij I. I. (1989). Slovar' drevnerusskogo yazyka [repr. ed.]. Vol. 1–3. Moscow: Kniga. [In Russian].

Šwjela	Šwjela B. (1961). Dolnoserbosko-němski słownik. Budyšin: Domowina.
Vasmer	Vasmer M. (1964–1973). Etimologičeskij slovar' russkogoazyka. O. N. Trubachev (Transl.). Vol. 1–3. Moscow: Progress. [In Russian].
Zeman	Zeman H. (1967). Słownik górnołużycko-polski. Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe.
Znayshov...	Znayshov — ne skach, zhubyv — ne plach. Ukrainski pryslivya, prykazky, ustaleni vyrazy ta porivniannia, zahadky, skoromovky, shhedrivky (2011). K. L. Yanitska (Comp.). Kyiv : Dovira. [In Ukrainian].

Received: 16.05.2021

Received in revised form: 09.09.2022

Accepted: 05.12.2023

Volodymyr PONOMARENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

E-mail: vladimirlingua@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4106-5874>

UKRAINIAN ПАН AND ITS SLAVIC COGNATES: KNOWN ORIGIN, PROBLEMATIC ETYMOLOGY, AND SOCIOLINGUISTIC EVOLUTION

The article highlights a problematic issue, the essence of which is that the Ukrainian word *пан*, borrowed in the first half of the 14th century from Polish, even under the conditions of reconstruction of the Proto-Slavic form, in terms of etymology remains not completely transparent. A number of etymological conceptions are known, according to which West Slavic lexemes of this type are related to a Sanskrit stem, compared with a Greek feminine adjective, etc. Proponents of the «oriental» conception refer to morphological reduction of word forms and assume the existence of a non-Indo-European (Avar) source. According to another interpretation, it is about Proto-Slavic dialecticism and borrowing of Iranian origin.

Modern scientific approaches are outlined, in particular, a close to the previous interpretation given in the academic «Etymological Dictionary of the Ukrainian Language». In the works of recent years, researchers operate, besides, with toponymic facts and compare Ukrainian *пан* with an Old Czech word form derived from Avar and Indo-Iranian sources. Other assumptions are also known from history - regarding Dacian or Mongolian origins, etc.

An attempt is made to show that lexemes adopted in the East Slavic languages have been traditionally widespread in Ukrainian and Belarusian territories, where also etymologically problematic idioms such as Old Ukrainian *господин*, in particular in the allocative role, fell out of use. The Russian word *пан*, borrowed from Polish, spread only in the 16th century, which is explained by geographical and historical circumstances, while in modern Russian it has a relatively narrow sphere of use and is semantically and stylistically ambiguous.

Promising from the point of view of various further studies, Ukrainian *пан*, with its peculiar sociolinguistic history, has become one of the symbols of ethno-cultural revival in Ukraine of the 21st century.

Keywords: Ukrainian language, пан (pan), Slavic languages, origin, etymology, semantics, sociolinguistic aspects.